

ПРИЧИНИ І ЗАПОБІГАННЯ НЕОБЕРЕЖНИМ ВІЙСЬКОВИМ ЗЛОЧИНАМ ЛЕГКОВАЖНОЇ МОТИВАЦІЇ

М.І. Карпенко

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
ВНЗ «Національна академія управління»,
полковник юстиції запасу*

Постановка проблеми. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) по необережності можуть вчинятися за суб'єктивною стороною в разі наступних злочинів, передбачених розд. ХІХ Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК): невиконання наказу (ст. 402), необережного знищення або пошкодження військового майна (ст. 412), втрати військового майна (ст. 413), порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414), порушення правил водіння або експлуатації машин (ст. 415), порушення правил польотів або підготовки до них (ст. 416), порушення правил кораблеводіння (ст. 417), злочинів проти порядку несення спеціальних служб (ст.ст. 418-421), розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрату документів чи матеріалів, що містять такі відомості (ст. 422), недбалого ставлення до військової служби (ст. 425). При цьому варто зазначити, що в окремих випадках з суб'єктивної сторони вина має форму необережності, яка визначається по відношенню до наслідків, які наступили. При цьому винний може усвідомлювати порушення, вчиняючи його умисно, яке допустив, легковажно розраховуючи на можливість попередження суспільно небезпечних наслідків, або не усвідомлювати цього при злочинній недбалості, хоча повинен був і міг їх передбачити. Такі ситуації можуть мати місце, зокрема, при вчиненні злочинів, передбачених ст.ст. 413, 415-422 КК.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням щодо запобігання військових злочинів легковажною мотивації (вчинених з необережності) приділяли увагу такі вчені, як: Ф.С. Бражник, С.М. Іншаков, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.С. Самойлов, Є.М. Самойлов, С.А. Семенов, А.А. Тер-Акопов та інші. Ними розглядалися питання мотивації злочинної поведінки військовослужбовців при вчиненні злочинів з необережності, причин і профілактики злочинів проти порядку несення бойового чергування, вартової і інших служб (В.П. Маслов, Є.М. Самойлов), попередження пору-

шень правил поведження зі зброєю і боєприпасами (А.С. Самойлов), кримінологічного прогнозування і планування заходів по попередженню злочинів у військах (С.А. Семенов), попередження правопорушень військовослужбовців на сучасному етапі військового будівництва (А.А. Тер-Акопов).

В Україні проблеми необережних військових злочинів легковажної мотивації досліджували Г.М. Анісімов [1], В.М. Білоконев [4], В.О. Бугаєв [2], С.І. Дячук [3], В.І. Касинюк [1; 4], В.О. Навроцький [6], Є.Б. Пузиревський [7], М.І. Хавронюк [8], С.О. Харитонов [1] та інші. Разом з тим і сьогодні є проблемні питання, що потребують подальшого їх дослідження і вирішення.

Мета статті полягає у подальшому з'ясуванні причин і запобіганню необережних військових злочинів легковажної мотивації.

Основні результати дослідження. Ріст технічного потенціалу держави сприяв оснашеності військових формувань сучасною бойовою технікою і озброєнням. Збільшення їх кількості, маси, швидкості і щільності руху, підвищення технічної можливості військ і сил, має і деякі негативні сторони, що спостерігається у підвищенні загрози загибелі людей, виведення військової техніки зі строю, нанесення іншої матеріальної шкоди в результаті навіть найменших порушень правил водіння або експлуатації технічних засобів. Тому в структурі необережних злочинів військовослужбовців домінують злочини, які зв'язані з порушенням правил водіння або експлуатації військової техніки чи порушеннями правил поведження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення.

Кримінологічна характеристика легковажної мотивації необережних злочинів має свої особливості. Неоднорідність конкретного змісту вихідних спонукань, що утворюють дану мотивацію, більш значна, чим у всіх попередніх мотиваціях. Об'єднання різнохарактерних спонукань в одну кримінологічну групу обумовлено подібністю інших елементів мотиваційного циклу, в яких розкривається достатньо визначене відношення суб'єкта до писаних і звичаєвих правил передбачливості, оточуючої дійсності, своїм діям і можливим наслідкам. Це відношення при вчиненні злочинів по самовпевненості може бути охарактеризовано як легковажність: суб'єкт, переслідуючи особисті чи службові цілі, вибирає ризиковані чи прямо заборонені шляхи їх досягнення; передбачаючи можливість настання небажаних результатів, допускає прогностичні помилки в інших елементах своєї поведінки і на цій підставі розраховує попередити можливі суспільно небезпечні наслідки. У всьому процесі мотивації лежить відбиток поверхового відображення суб'єктом реальної дійсності, викривлення захоплюючих майбутніх подій.

При вчиненні злочинів з необережності таке відображення реальності є панівним, а зв'язана з ним неповна чи викривлена інформація розцінюється суб'єктом достатньою для дій. У силу цього суб'єкт, керуючись актуальним мотивом і бажаною метою, вибирає шляхи їх реалізації, прогнозує свою поведінку і його можливі результати без врахування всіх зв'язків з оточуючою дійсністю і закономірностями його розвитку, хоча і суб'єктивні і об'єктивні можливості були в нього достатніми для адекватної поведінки. В цьому і полягає суть безвідповідального відношення, так як відповідальність у соціально–

позитивному сенсі передбачає активність свідомості людини, здатність передбачити можливі ситуації і передбачувані результати своїх дій.

Мотиви необережних діянь мають безпосередній зв'язок з предметною діяльністю суб'єкта, в процесі якого вчинюються злочинні дії. Враховуючи це, всю сукупність спонукань доцільно розділити на групи: 1) спонукання, які зв'язані з порушеннями правил водіння або експлуатації машин і інших механізмів; 2) спонукання, зв'язані з порушеннями правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення; 3) спонукання, які обумовлені порушеннями інших правил обережності при вчиненні інших військових злочинів.

Спонукання, зв'язані з порушенням правил водіння або експлуатації машин, самі численні. Домінує положення серед них займає мотивація так званої помилкової оцінки складної шляхової обстановки. Друга група спонукань може бути умовно названа мотивацією зовнішнього чи внутрішнього відволікання («розмовляв з пасажиром», «задумався», «задрімав» тощо). У цих випадках у правопорушника відсутня мотивація керування. Вона витіснена найбільш актуальним у цей момент спонуканням, не зв'язаним з керуванням. Певну частину становлять мотиви «службового» характеру (намагання встигнути до призначеного терміну, виконати завдання достроково тощо). Суб'єкт свідомо, «ради справи», порушує правила (перевищує швидкість, їде на червоне світло, вчиняє обгін у недозволеному місці, випускає на лінію технічно несправну машину тощо). Інші мотиви: розгубився, хотів показати можливості автомобіля, не хотів зупинитися в зв'язку з осліпленням, не хотів уступити дорогу зустрічній машині й ін. Щодо мотивів, пов'язаних з порушеннями правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, то багато з них носять характер баловства, хвастовства, гри тощо. До мотивів цих злочинів відносяться: бажання пожартувати, полякати зброєю, баловство зі зброєю в стані сп'яніння, легковажне поведіння з речовинами і предметами, які представляють небезпеку для оточуючих тощо.

Мотиви, які обумовлені порушенням інших правил обережності самі різноманітні: «хотів нагріти повітря в салоні машини паяльною лампою», «отримавши наказ командира, забув про таємний пакет», «не було чого вечеряти, тому і наказав матросам ловити рибу з човна під час шторму» тощо.

При вчиненні інших злочинів з необережності (ст. ст. 413, 416-422, 425 КК) мотивація дій винного може базуватися на незнанні відповідних правил, відсутності практичних навиків у відповідних умовах, неухважність, яка не дозволила йому вчасно замітити зміну обстановки, відхилення від маршруту руху прикордонного наряду в результаті неухважності, несумлінного відношення до вивчення місцевості тощо. При недбалому ставленні до військової служби військова службова особа недостатньо уважно, без належного старання виконує свої службові обов'язки і ін.

Шляхи, способи і засоби досягнення цілей легковажно – безвідповідальної мотивації багато численні і конкретні. Їх об'єднує лише одне: вони завжди неправомірні. Кримінальна відповідальність при необережності можлива при вчиненні: 1) умисної злочинної дії; 2) дії, яка заборонена законом, але

не є злочинною; 3) дії, забороненої яким-небудь правилом; 4) дії, яка суперечить професійним правилам; 5) дії, на здійснення якої дана особа по своїй освіті і професії не мала права тощо. Тому в усіх складах необережних злочинів порушення писаних чи звичайних (звичаєвих) правил обережності є необхідним елементом об'єктивної сторони. В зв'язку з вибором суб'єктом неправомірних шляхів мотиви і цілі його дій набувають анти суспільну направленість, яка ще більше поглиблюється помилковим прогнозом можливих результатів цих дій і помилковим рішенням на їх вчинення. Легковажно – безвідповідальна мотивація характеризується шкідливим вірогідним прогнозом при самовпевненості і його фактичною відсутністю при недбалості. Легковажно – безвідповідальна мотивація злочинної поведінки в більшості своїй ситуативна. Вона часто протікає в постійно змінних екстремальних умовах при дефіциті часу і інформації, що робить негативний вплив на зміст прогнозу і сприяє прийняттю помилкового рішення [5, с. 222-227].

Соціально-демографічна характеристика військовослужбовців, які вчиняють військові злочини з необережності, характеризується наступним чином. Більша дольова вага злочинів, що розглядаються, в структурі злочинної поведінки більш високих категорій військовослужбовців узгоджується з мірою відповідальності осіб сержантського, старшинського складу і офіцерів за організацію життя, побуту і дозвілля своїх підлеглих. Отже, найбільш висока доля необережних злочинів серед правопорушників-офіцерів – не стільки результат їх більш легковажного порівняно з іншими категоріями військовослужбовців, скільки наслідок їх відносно широкої сфери відповідальності за дії своїх підлеглих, яку окремі офіцери, особливо молоді, не завжди усвідомлюють. Крім того, висока дольова участь необережних діянь у загальному числі злочинів офіцерів структурно зв'язана з меншою долею вчинених ними умисних посягань взагалі і насильницьких зокрема.

Специфічні і інші дані про осіб суб'єктів, що вчиняють злочини легковажної мотивації. Загальна тенденція така: правопорушники злочинів легковажної мотивації по більшості показників характеризуються позитивно. Вони виховувались у кращих сімейних умовах, мають вищий рівень освіти, мають кращі соціальні орієнтації, чим інші правопорушники.

Соціально-психологічна і психофізіологічна характеристика злочинців, які вчиняють злочини легковажної мотивації, відображається не наявністю антисоціальної направленості, як це ми бачимо при дослідженні корисливої чи насильницької мотивації, а відсутністю належної позитивної направленості на суворе виконання конкретних правил обережності. Це, звичайно, не виключає домінування у суб'єкта мотивів любого змісту. Криміногенна роль конкретного спонукання легковажної мотивації полягає не в прямій орієнтації суб'єкта по досягненню злочинних наслідків, а у відверненні, витісненні об'єктивно необхідних у даній ситуації позитивних мотивів здійснюваної діяльності, що в кінцевому висновку і обумовлюється помилковим рішенням суб'єктом завдань, які перед ним стоять. Цьому сприяє негативний чи недостатній досвід, професійна невідповідність, пробіли в спеціальних знаннях, слабкі автоматизовані навички і інші обставини.

На вчинення необережних злочинів помітно впливають психологічні, психофізіологічні і вікові особливості особистості винних: направленість, точність і швидкість сприйняття; оперативність міркування, швидкість реакції; обсяг, розподіл, стійкість і переведення уваги тощо. Тому причинні зв'язки легковажно – безвідповідальної мотивації тягнуться не тільки до мотиваційної сфери особистості людини, хоча вони і є головними, але і до його психофізіологічної надійності для того чи іншого виду діяльності [5, с. 228-229].

Легковажність і безвідповідальність багато в чому визначається індивідуальними особливостями правопорушника, умовами його навчання і виховання, конкретними обставинами тієї предметної діяльності, де він реалізує вказані риси. Але було б помилково обмежувати сферу формування легковажно – безвідповідального відношення як соціального явища «середовищем особистості», особливостями індивіда і конкретної ситуації.

Безпосередні причини формування легковажної мотивації зв'язані, якщо говорити про порушення правил водіння машин, як найбільш поширених, з трьома головними елементами: людиною, машиною, дорогою.

Безпосередніми причинами злочинів, зв'язаних з порушенням правил експлуатації машин, є: 1) нехтування правилами дорожнього руху; 2) помилкова і неуважна оцінка дорожньої обстановки; 3) застосування невірних прийомів управління; 4) перевтома водія; 5) управління машиною в стані сп'яніння і ін. Така систематизація причин умовна.

Специфічні обставини, які сприяють порушенням правил експлуатації військових машин. Частина з них обумовлена неналежним виконанням старшими машин своїх обов'язків. При кримінологічній оцінці цього фактору треба мати на увазі, що вони призначаються для попередження будь-яких порушень водієм. Замість цього окремі з них самі сприяють вчиненню цих злочинів.

Частина злочинів даної групи знаходиться в причинному зв'язку з недоліками в організації паркової служби у військових частинах. Вони багатопланові, але більшість з них пов'язана зі слабким технічним і загальновійськовим контролем за випуском військових машин з парку, поверненням їх у парк, з недостатньою вимогливістю до водіїв.

Обставини, які сприяють вчиненню військовослужбовцями необережних злочинів проти життя і здоров'я, як правило, зв'язані з неправильним зберіганням зброї і боєприпасів, з недоліками в навчанні військовослужбовців безпечному поведженню і користуванню ними, з недостатнім контролем за застосуванням зброї і боєприпасів під час стрільб і занять, неприйняття заходів безпеки при проведенні занять, стрільб і навчань.

Загальносоціальними заходами попередження злочинів, зв'язаних з експлуатацією військової техніки, є вирішення великих соціальних, економічних, організаційних і ідеологічних проблем життя суспільства, що кардинально усуває причини матеріального, організаційного, технічного і виховного характеру, які породжують чи обумовлюють ці злочини.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання даних злочинів направлені на усунення безпосередніх причин, на виховання і покарання правопо-

рушників. Сукупність цих заходів відноситься до всіх трьох елементів, взаємодіючих у транспортному злочині: людини – машини – дороги.

Перша група заходів зв'язана з вихованням і навчанням водіїв, старших машин, військових службових осіб, відповідальних за експлуатацію військової техніки, військовослужбовців, які несуть внутрішню службу на контрольно-пропускних і контрольно-технічних пунктах, членів екіпажів військових машин, пасажирів і пішоходів і є найбільш важливою групою попереджувальних заходів.

Постійне підвищення бойової готовності військ і сил, безперервне зростання кількості бойових, спеціальних і транспортних машин підвищеної швидкості і маси настійливо вимагає покращення відбору військових водіїв по соціальних, соціально-психологічних, психологічних і професійних якостях з участю необхідних спеціалістів.

У процесі навчання водійській справі на курсах і в школах, при підготовці водіїв у військових частинах і підрозділах необхідно добиватися того, щоб майбутні спеціалісти досконало знали обладнання своїх машин, їх технічні і експлуатаційні можливості, обслуговування і експлуатації, отримали необхідні практичні навички водіння тих машин, на яких будуть їздити. Недостатній водійський досвід у певній мірі може бути усунутий шляхом навчання в досвідчених наставників. Особливе значення повинно надаватися формуванню почуття відповідальності за безпеку руху, збереження військової техніки, суворого дотримання правил водіння і експлуатації.

Одним із напрямів виховання військових водіїв є доведення криміногенної ролі пияцтва. Така робота повинна поєднуватися з заходами дисциплінарної, адміністративної і кримінальної відповідальності щодо тих осіб, які допустили пияцтва за кермом управління.

Підготовка і виховання старших машин, службових осіб, відповідальних за експлуатацію транспорту, з метою запобігання цих злочинів повинна проводитися у двох напрямках. З однієї сторони, це особи – вихователі військових водіїв, які самі повинні проводити попереджувальну роботу. З іншої сторони, вони – можливі суб'єкти порушення правил експлуатації військових машин і тому повинні бути підготовлені в дусі суворого дотримання чинних норм. Тому крім загальнокомандирської і спеціальної підготовки їм необхідно дати відповідні правові і кримінологічні знання.

Виховна робота по попередженню злочинних порушень правил експлуатації військових машин не повинна обходити і інших військовослужбовців, які можуть бути членами екіпажів чи виступати в ролі пасажирів і пішоходів. Не дотримуючись необхідних заходів безпеки, вони інколи стають жертвами цих злочинів чи винними в створенні аварійної обстановки. Враховуючи дану обставину, з ними необхідно проводити виховну і профілактичну роботу. Одночасно вона буде сприяти формуванню правильної громадської думки у військовослужбовців по відношенню до любых порушень правил водіння і експлуатації бойових, транспортних і спеціальних машин.

Друга група заходів зв'язана з технічним удосконаленням військових машин, покращенням їх ремонту і підвищенням контролю за їх випуском з

автопарку і рухом на маршруті. Підтримання військових машин у справному стані і особливо тих систем, несправність яких сприяє дорожнім подіям, має виключене значення в ранньому попередженні злочинів, що розглядаються. Перевірка технічного стану машин, шляхових документів і водіїв (наприклад, їх фізичний і психологічний стан, зовнішній вид і т. п.) здійснюється службовими особами і добовим нарядом на контрольно-технічних і контрольно-пропускних пунктах. Підвищення вимогливості зі сторони цих осіб дозволяє попередити вихід з парку (військової частини) несправної машини, відсторонити від її управління водія, який знаходиться в стані сп'яніння чи перевтоми, не допустити виїзду машини без шляхових листів і інших документів.

Третя група попереджувальних заходів зв'язана з покращенням стану доріг, колонних шляхів, дорожніх споруд, засобів регулювання і інших дорожніх умов, які впливають на безпеку руху військових машин.

Аналогічні заходи стосовно людини, зброї і ситуацій повинні прийматися і для запобігання інших необережних злочинів військовослужбовців. Особливе профілактичне значення у цьому відношенні в умовах військових формувань має правильне навчання особового складу володінням бойовою зброєю і боєприпасами, контроль за їх застосуванням у місцях навчання, надійні заходи безпеки при проведенні стрільб і навчань, виховання в особового складу бережливого й обережного поводження зі зброєю і боєприпасами, їх надійне зберігання [5, с. 230-237].

Висновки. Попереджувальна робота з необережними військовими злочинами повинна передбачати заходи як організаційного, так і контрольного характеру. Ефективними заходами попередження подій з машинами є доведення до відома всіх військовослужбовців і роз'яснення їм змісту вироків судів; організація прослуховування учасників судового процесу (промови державного обвинувача, останнього слова підсудного, оголошення постановленого судом обвинувального вироку). Щодо порушення правил польотів або підготовки до них, то такими питаннями є покращення організації навчального процесу, організації і керівництва польотами, роботи наземних служб, побуту, відпочинку і медичного контролю за льотним складом, суворого дотримання всім льотним складом вимог льотно-технічної документації, підтримання високої військової дисципліни. В цілому варто зазначити, що ефективність запобігання злочинів легковажної мотивації залежатиме від того, як у підрозділі, військовій частині проводиться попереджувальна робота з правопорушеннями. Якщо вона проводиться комплексно, всебічно, регулярно, з участю представників правоохоронних і судових органів, із залученням інших органів державної влади, представників громадських організацій і армійської та флотської громадськості, то можна бути впевненим в тому, що результат буде завжди позитивним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): Навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х. : Право, 2011. – 184 с.

2. *Бугаєв В.О.* Військові злочини і покарання: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / В.О. Бугаєв. – Одеська національна юридична академія, 2001. – 21 с.

3. *Дячук С. І.* Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). – С. 442 – 547. / С. І. Дячук // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – За загальною редакцією Гончаренка В. Г., Андрушка П. П. / С. І. Дячук. – К. : ФОРУМ, 2005, у 3-х кн. / Кн. 3. Особлива частина. – Коментарі до статей 255 – 447 Кримінального кодексу України. – 584 с.

4. *Касинюк В.І., Білоконев В.М.* Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. – Запоріжжя: Видавець Глазунов С.О., 2011. – 231 с.

5. *Лунеев В.В.* Криминология (Причины, предупреждение и методы изучения преступлений в Вооруженных Силах СССР): Учебник / Под ред. А.Г. Горного / В.В. Лунеев. – М. : Военный Краснознаменный институт, 1986. – 356 с.

6. *Навроцький В.О.* Кримінальне право України. Особлива частина: Курс лекцій. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

7. *Пузиревський Є.Б.* Криминологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: Автореф. дис. ... канд. юр. наук: 12.00.08 / Є.Б.Пузиревський. – Харківський національний університет внутрішніх справ, 2011. – 21 с.

8. *Хавронюк М.І.* та ін. Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк // М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред.: М.Д. Дрига, В. І. Кравченко. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 272 с. – (Економіка. Фінанси. Право).

Карпенко М.І. Причини і запобігання необережним військовим злочинам легковажної мотивації

У статті розглядаються причини необережних злочинів легковажної мотивації, вчинених військовослужбовцями. Пропонуються окремі заходи по їх запобіганню в подальшому.

Ключові слова: *причини, умови, запобігання необережних військових злочинів легковажної мотивації.*

Карпенко Н.И. Причины и предупреждение неосторожных воинских преступлений легкомысленной мотивации

В статье рассматриваются причины неосторожных преступлений легкомысленной мотивации, совершенных военнослужащими. Предлагаются отдельные мероприятия по их предупреждению в дальнейшем.

Ключевые слова: *причины, условия, предупреждение неосторожных воинских преступлений легкомысленной мотивации.*

Karpenko M.I. Causes and prevention of negligent military crimes with careless motivation

The article investigates the causes of negligent military crimes with careless motivation committed by military servicemen. Particular actions to prevent the above offences in the future are offered.

Keywords: *causes, terms, prevention of negligent military crimes with careless motivation.*

Стаття надійшла до редакції 06.03.2013.